

تحلیل مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب

فاطمه شمسی^۱

چکیده

در آیات قرآن مفاهیمی نهفته است که نیازمند تحلیل هستند. مفسران بزرگ دین اسلام با توجه به علم تفسیر و تشریح آیات قرآن سعی در روش نمودن معنا و مفهوم آنها نموده اند. سوره احزاب هم مانند تمام سوره های قرآن در تفاسیر گوناگون تحلیل شده است. آیه ۷۲ سوره احزاب به امانت الهی پرداخته است. اما مفسرین بر این آیه تفاسیر گوناگونی نقل کرده اند و تحلیل مفهومی این آیه بیانگر بحث برانگیر بودن معنای امانت الهی و عدم وجود معنایی واحد برای آن را نشان می دهد. بنابراین بر اساس اهمیتی که این آیه در تبیین عصمت و امامت امامان(ع) دارد نیاز به جمع آوری نظران مفسران و جمع بندی جامعی را می طلبد از این رو تحقیق حاضر با شیوه ای کتابخانه ای و روش توصیفی - تحلیلی به بررسی و تحلیل و مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب می پردازد. نتایج بررسی ها نشان می دهد امانت الهی در سوره احزاب آیه ۷۲ در **مفاهیم** مختلفی از جمله: عبودیت و بندگی خدا، عقل، علم، عهد و پیمان، فرایض، فیض الهی، قرآن و عترت، لا اله الا الله، محبت و عشق، معرفت، نماز، روزه، حج، جهاد، زکات، غسل، وجود و هستی و وداع و امانات مردم می باشند.

کلیدواژه ها: امانت الهی، تحلیل، سوره احزاب، مفهوم.

^۱ طلب سطح دو حوزه علمیه

مقدمه

قرآن کتاب آسمانی و راهنمای بشر جهت یافتن مسیر زندگی در دنیا و آخرت است. هرچند آیات قرآنی به گونه ای است که هر انسان تفکر و عقلش از آن بی بهره نیست اما با تفسیر آیات بسیاری از آموزه ها و اصول زندگی بشری مشخص و روشن میگردد.

در تفسیر برخی از آیات قرآن مفسران دینی، مصاديق و مفاهیم زیادی را مطرح نموده اند، که تبیین و روشن شدن **این مسئله از ایجاد شک بر انگیزی در برخی از تفاسیر در زمینه ای آیات قرآن پیشگیری خواهد نمود.**

امانت الهی که در آیه ۷۲ سوره احزاب به آن اشاره شده است از آیاتی است که هرچند تفاسیر زیادی بر این آیه شده است **اما** در مورد مصاديق دقیق آن سخن واحدی مطرح نشده است و امانت الهی با مفاهیم و مصاديق زیادی تحلیل شده است.

در آیه ۷۲ سوره **احزاب** به مواردی همچون امانت الهی، عرضه امانت و ظلوم و جهول اشاره شده است، که برای اینکه مشخص گردد مفهوم امانت الهی چیست. ضرورت ایجاب می کند که مشخص گردد، این امانت به چه کسانی عرضه میشود چرا ظلوم و جهول بعد از آن مطرح شده است، پس اهمیت دارد برای تحلیل بهتر مفهوم به موارد مطرح توجه تا بتوان به مفهوم جامعی از امانت الهی دست یافت.

در این زمینه مطالعاتی انجام شده است. از جمله:

کتاب نکته های قرآنی درباره امانتداری اثر عباسعلی کامرانیان که به بررسی برخی از آیات قرآنی و روایات معصومین(ع) در مورد حفظ امانت و عدم خیانت در آن پرداخته شده است.

کتاب امانتداری در نظام جمهوری اسلامی ایران از منظر امام خمینی (س) اثر یوسف ذوالفقاری که به دیدگاه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، اصل اسلام و به تبع آن نظام جمهوری اسلامی ایران امانتی است که هرگونه قصور و تخطی از مراقبت و محافظت از آن موجب صدمات جبران ناپذیری خواهد بود، که اثرات سوء آن تا قرن ها خودش را نشان می دهد، پرداخته شده است.

مقاله مفهوم امانت الهی در آیه امانت با استناد به دلایل علامه طباطبائی اثر نازیلا عادل فر و محمد رضا ستوده نیا که با تحلیل تفاسیر، روایات، سایر آیات مربوط به امانت و شواهد موجود در آیه ۷۳ سوره احزاب، بسیاری از مصادیق مذکور را رد می‌کند؛ زیرا این امانت، امری مربوط به دین حق^۱ و مقسم انسان‌ها به سه دسته منافق، مشرک و مؤمن است، اما بسیاری از مصادیق بیان شده برای امانت الهی مقسم انسان‌ها نیست. از این‌رو، قابل اثبات نمی‌باشد.

با توجه به اشاره به پیشینه امانت الهی در این تحقیق به طور خاص در کاری متفاوت به تحلیل و مفهوم امانت الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب به بیان مفاهیم موضوع مورد بحث و سپس طبق تفاسیر به تحلیل مفهوم امانت الهی پرداخته شده است.

مفهوم شناسی

۱- امانت الهی

امانت در اصل مصدر است، ولی بسیار می‌شود که آن چیزی که سپرده شده، چه مال، و چه اسرار، و امثال آن نیز امانت می‌گویند.^۱ امانت عبارت است از اینکه به وسیله عهد یا وصیت و امثال آن، امنیت حقی از حقوق حفظ شود.^۲ امانت - هر چه باشد- به معنای چیزی نیست^۳ که نزد غیر و دیعه بسپارند، تا او آنرا برای سپارنده حفظ کند و سپس به وی برگرداند.^۴ «امانت آن چیزی است که شخص بر آن امین قرار داده می‌شود، و در عرف مردم هر چیزی است که آن را به اجازه صاحبش بگیری و شامل تمام حقوقی که بر دوش شخص است می‌شود، خواه حقوق خداوند باشد یا حقوق مردم و یا حقوق خود شخص».^۵

^۱ - طباطبائی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۵، ص ۱۳

^۲ - همان، ج ۹، ص ۸۲

^۳ - همان، ج ۱۶، ص ۵۴۵

^۴ - الزحيلي، تفسير المنير، ج ۵-۶، ص ۱۲۱

۲- تحلیل

تحلیل در لغت یعنی بسی به جای فروآمدن. از هم گشادن (چیزی را) تجزیه کردن.^۱ بنابراین با توجه به معنای لغوی تحلیل در اصطلاح یعنی اینکه چیزی را مورد تجزیه وارزیابی قرار دادن

۳- مفهوم

مفهوم در **لغت** یعنی دریافت. شناخته شده. دانسته.^۲ مفهوم در اصطلاح یعنی، معنا و مدلولی که لفظ بر آن دلالت می‌کند و از لفظ فهمیده می‌شود.^۳

۴- سوره احزاب

سوره احزاب مدنی و نودمین سوره در ترتیب نزول، و سی و سومین سوره در ترتیب مصحف است که پس از سوره انفال و پیش از سوره مائدہ نازل شده و دارای ۷۳ آیه و ۱۲۸۰ کلمه است.^۴

ب- تحلیل مفاهیم امانت الهی طبق آیه ۷۲ سوره احزاب

امانت الهی در تفاسیر مختلف به مفاهیمی گوناگونی تعبیر شده است که در مورد این آیه مفسران به تعریف واحد دست نیافته و نیاز است با جمع بندی مفاهیم این آیه ، امانت الهی تحلیل و بتوان مفهومی جامع برایش استخراج کرد. از این رو برخی از **مفاهیم بکار رفته در تفاسیر عبارتند از:**

۱- عبودیت و بندگی خدا

برخی مفسران امانت الهی در آیه ۷۲ سوره احزاب را به معنای عبودیت و بندگی الهی معنا کرده اند. همان طور که در این زمینه آمده است: «مراد به امانت طاعت است برای آنکه لازم است اد، آن ... و تأویل کردن [امانت] به طاعت مشتمل است آنرا که مفسران گفتند از مأمورات و منهیات چون نماز، روزه و غسل جنابت».^۵.

^۱- دهخدا، فرهنگ لغت، ج ۱، ص ۳۲۳

^۲- همان، ج ۱، ص ۶۳۳

^۳- قطب الدین شیرازی، شرح مطالع، ص ۲۶-۳۰.

^۴- خراسانی، دائرة المعارف قرآن کریم، ج ۲، ص ۲۶۳-۲۶۶.

^۵- جرجانی، تفسیر گازر (جلاء الذهن و جلاء الاحزان)، ج ۸، ص ۳۰.

در تفسیر «تبیان»^۱ به نقل از «ابن عباس» و در تفسیر «منهج الصادقین»^۲ به نقل از «ابوالعالیه» روایت شده است: «امانت طاعت است که لازم است اداء آن»^۳ علامه مجلسی در اقوال امانت در ذیل آیه (۷۲ / احزاب) آورده است: با توجه به آیه سابق «وَمَنْ يُطِعَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزاً عَظِيمًا» اطاعت خدا و رسول را امانت نامیده، از جهت آنکه واجب است اداء آن ... و همچنین مراد از امانت اطاعت است اعم از طبیعی یا اختیاری.^۴ در «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ...» امانت طاعت است، بر ثواب و عقاب، اگر نیکو ادا کنی، ثواب بینی و اگر عصیان کنی عقاب شوی.^۵

از دیگر تفاسیر شیعی که از امانت به طاعت تعبیر کرده اند، از قول خود یا به نقل از دیگران به این موارد می‌توان اشاره نمود؛ تفاسیر «شبر»^۶، مواهب علیه^۷، مخزن العرفان^۸، کاشف^۹، جوامع الجامع^{۱۰} و موارد دیگر.^{۱۱}

با توجه به آراء مفسران ، در ذیل تفسیر «امانت» به تعبیر «طاعت» اشاره داشته اند، که هر انسانی باید در به جا آوردن طاعات رعایت امانت را داشته باشد و بی هیچ کم و کاست آن را انجام دهد تا ثواب بیند. بنابراین طبق این تفاسیر امانت الهی به مفهوم عبودیت و بندگی است.

۲- عقل

از مفاهیم دیگری که با امانت الهی در آیه ۷۲ سوره احزاب بیان شده است ، عقل می باشد. که برخی از مفسران اهل بیت در ذیل آیه «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ...» سه مفهوم را برای امانت آورده، وی گوید: « و شاید مراد از امانت عقل است یا تکلیف و مراد به عرض [امانت] بدین اعتبار، عرض بر استعداد ایشان است و **اما** احترام طبیعی است و آن عدم لیاقت و استعداد

^۱- طوسی، تبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۶۷.

^۲- کاشانی، منهج الصادقین، ج ۷-۸، ص ۳۷۳.

^۳- طوسی، تبیان فی تفسیر القرآن، ج ۸، ص ۳۶۷، کاشانی، منهج الصادقین، ج ۷-۸، ص ۳۷۳.

^۴- مجلسی، امام شناسی (حیوة القلوب)، ج ۵، ص ۲۰۹.

^۵- مقاتل بن سليمان، تفسیر مقاتل بن سليمان، ج ۳، ص ۵۱۰.

^۶- شبر، الجوهر الشمین فی تفسیر الكتاب المبين ، ج ۵، ص ۱۶۵.

^۷- کاشفی، تفسیر مواهب علیه (حسینی)، ج ۳، ص ۴۹۳.

^۸- اصفهانی، تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن، ج ۸، ص ۲۶۱.

^۹- مغنية، تفسیر الكاشف، ج ۶، ص ۲۴۴.

^{۱۰}- طبرسی، ترجمة جوامع الجامع، ج ۵، ص ۱۵۸.

علامه طباطبایی (ره) در ذیل آیه ۳۲ معارج «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ» آورده: «آنچه از کلمه امانات زودتر از هر معنایی به ذهن می‌رسد، انواع امانت‌هایی است که مردم به یکدیگر اعتماد نموده و هر یک به دیگری می‌سپارد، از قبیل مال، جان و عرض، و شخص امین رعایت آنرا نموده، در حفظش می‌کوشد، و به آن خیانت نمی‌کند»^۴.

دامغانی از صاحب نظران اهل سنت در «وجوه النظائر»^۵ ذیل آیه «وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ»^۶ و همچنین در ذیل آیه «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُوَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا ...» امانات را «ودایع» معنا کرده است.

گنابادی از مفسران شیعه آورده که: «امانت در ذیل آیه ۵۸ / نساء بر امانت‌های مردم نیز صادق است و آنها نیز اهلی دارند که همان صاحبان امانت‌ها می‌باشند».^۷

بنابراین با استناد به تفاسیر استفاده از **تفسیر** برخی دیگر از آیات قرآن مفسران امانت‌الهی را همان امانت‌هایی می‌دانند که در دنیا انسانها نزد هم می‌گذارند و خیانت به آن را جایز نمی‌دانند.

نتیجه گیری

با بررسی تحلیل و مفهوم امانت‌الهی در قرآن با تکیه بر آیه ۷۲ سوره احزاب در این تحقیق به این مهم دست یافته شد که در احادیث و روایات ذیل این باب، به اهمیت اداء امانت پرداخته و این جنبه یعنی اهتمام و توجه به رعایت امانت و حفظ و نگهداری آن در احادیث بیشتر به چشم می‌خورد، که با شمردن آثاری چون رسیدن به قدر و منزلت، اكمال دین، سلامت دنیا و آخرت، صدق و راستی، توانگری، رزق و روزی رحمت و آمرزش و .. در سایه امانتداری به این اصل اخلاقی تشویق و توصیه شده است. از این رو در تحلیل مفهوم امانت‌الهی به مفاهیم زیادی اشاره شده است که برخی از این مفاهیم عبارتند از: ۱-عبدیت و بندگی خدا، عقل، علم، عهد و پیمان، فرایض، فیض‌الهی، قرآن و عترت، لا اله الا الله، محبت

^۱ - جرجانی، گازر، ج ۸، ص ۳۰.

^۲ - کاشانی، منهج الصادقین، ج ۷-۸، ص ۳۷۳.

^۳ - فضل الله، من وحي القرآن، ج ۱۸، ص ۳۶۱.

^۴ - طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۲۰، ص ۱۴۵.

^۵ - دامغانی، وجوه و النظائر الالفاظ الكتاب الله العزيز، ج ۱، ص ۶۷.

^۶ - سوره مومنون، آیه ۸، سوره معارج، آیه ۳۲.

^۷ - رضاخانی، ترجمه تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباده، ج ۴، ص ۱۱۰.

و عشق، معرفت، نماز، روزه، حج، جهاد، زکات، غسل، وجود و هستی و ودایع و امانات مردم می باشند. بنابراین انسانها در کره خاکی جهت امانت بودن به این مفاهیم باید طبق آموزه های قرآنی نسبت به این مفاهیم عمل گرا باشند تا به درستی امانت الهی را حفظ و در پیشگاه خداوند امانت دار خوبی بوده باشند.

منابع

*قرآن کریم

- ۲- آلوسی، ابی الفضل شهاب الدین سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و سبع المثانی، تهران، نشر جهان. ۱۳۶۱.
- ۳- اصفهانی، نصرت، مخزن العرفان در علوم قرآن، تهران: نهضت زنان مسلمان،
- ۴- اندلسی، ابی محمد عبدالحق بن عطیه، المحرر الوجیز فی تفسیر الكتاب العزیز (تفسیر ابن عطیه)، تحقیق عبدالله بن ابراهیم الانصاری، قطر، دارالعلوم، ۱۴۰۷ ق
- ۵- انصاری قرطبی، ابی عبدالله محمد بن احمد، تفسیر جامع الاحکام القرآن، ج ۱۴، ص ۲۵۴، ج ۱۴، ص ۲۵۴
- ۶- بغدادی، علاء الدین علی بن محمد بن ابراهیم، الخازن (لباب التأویل فی معانی التنزیل)، بیجا، ناشر، مکتبه مصطفی البابی الحلبي.
- ۷- ثعلبی، ابواسحاق احمد، الكشف و البيان (تفسیر الثعلبی)، تحقیق ابی محمد بن عاشور، بیروت، دارالحیاء التراث العربیه، ۱۴۲۲ ق.
- ۸- ثقفی تهرانی، میرزا محمد، روان جاوید، تهران، انتشارات برهان.
- ۹- جرجانی، ابوالمحاسن الحسین بن الحسین، گازر (جلاء الاذهان و جلاء الاحزان) به تصحیح و تعلیق میر جمال الدین حسینی ارمومی، بیجا، بی تا.
- ۱۰- جوادی آملی، عبدالله، تفسیر تسنیم، قم: اسراء، ۱۳۸۲.
- ۱۱- _____ تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم، اسراء، ۱۳۸۲.
- ۱۲- جوباری، یعقوب الدین رستگار، البصائر، قم، بی تا، ۱۳۶۲ ش.
- ۱۳- حسنی واعظ، محمود بن ابی المکارم، دقائق التأویل و حقائق التنزیل، تهران، نشر میراث مکتب، ۱۳۸۱.
- ۱۴- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین بن احمد، اثنی عشری، تهران، انتشارات میقات، ۱۳۶۴ ش.

- ١٦-حسینی موسوی، محمد کریم میرجعفر، کشف الحقایق عن نکت الآیات، تبریز: دانشگاه صنعتی سهند، ۱۳۷۲.
- ١٧-حسینی همدانی، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران، نشر کتابفروشی لطفی، ۱۳۸۷.
- ١٨-حق البروسوی، اسماعیل، روح البیان، طهران، نشر مکتبه الجعفری التبریزی.
- ١٩-حیری النیشابوری، ابوعبدالرحمن اسماعیل بن احمد، وجوه القرآن، تحقیق نجف عرشی، مشهد، نشر مجتمع البحوث الاسلامیه، ۱۴۲۲ق.
- ٢٠-خراسانی، علی ، دائرةالمعارف قرآن کریم، قم: بوستان کتاب انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۳۹۲.
- ٢١-خزاعی النیشابوری، حسین بن علی بن محمد بن احمد(ابالفتوح رازی)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، تصحیح محمد جعفر باحقی و محمد مهدی ناصح، مشهد، نشر پژوهش های اسلامی، ۱۳۶۵.
- ٢٢-دامغانی، حسین بن محمد، وجوه و النظائر الالفاظ الكتاب الله العزیز، قاهره: وزارت اوقاف، بیتا.
- ٢٣-دوانی، میرداماد، الرسائل المختاره به اهتمام سید احمد تویسر کانی، اصفهان، نشر کتابخانه عمومی امیرالمؤمنین علی(ع).
- ٢٤-دهخدا، علی اکبر، فرهنگ لغت، تهران، انتشارات امیر کبیر، ۱۳۸۰.
- ٢٥-فخرالدین رازی، محمد بن عمر، تفسیر کبیر، تهران: چاپ افست ، بیتا.
- ٢٦-راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ترجمه غلامرضا خسروی، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۵ ش.
- ٢٧-رشید رضا، محمد، تفسیر المنار، بی جا، بی تا، ۱۳۲۸.
- ٢٨-رضاخانی، محمد، ریاضی، حشمت الله، ترجمه تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباده، تهران، نشر سر الاسرار، ۱۳۸۰ ش.
- ٢٩-زحلیلی، وهبی، المنیر (در عقیده و احکام و برنامه زندگی)، ترجمه عبدالله خاموش هروی، خراسان، نشر شیخ الاسلام، ۱۳۸۲ ش.
- ٣٠-سمرقندی، نصرین محمدبن احمد ابواللیث، تفسیر السمرقندی (بحرالعلوم)، تحقیق الدكتور محمود مطرحی، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۸ هـ . ق.
- ٣١-سیوطی، جلال الدین، الدرالمنتور فی التفسیر بالمؤثر، بیروت، دارالمعرفه.
- ٣٢-شبر، سید عبدالله، الجوهر الشمین فی تفسیر الكتاب المبین، کویت، منشورات مکتبه الالفین، ۱۴۰۱ق
- ٣٣-شوکانی الیمانی الصنعنی، محمدبن علی بن محمد، فتح القدیر الجامع فنی الروایت و الدرایت من علم التفسیر، بی جا، بی تا.

- ٣٤-شيرازی، قطب الدين، شرح مطالع، قم، انتشارات كتبی نجفی، بی تا.
- ٣٥-شيرازی البيضاوی، ناصرالدين ابی سعید عبدالله بن عمر بن محمد، تفسیر البيضاوی، بيروت، موسسۃ الاعلمی المطبوعات، ١٤١٠ ق.
- ٣٦-صابونی، محمدعلی، صفوۃ التفاسیر، تهران، نشر دار احسان.
- ٣٧-صادقی، محمد، تفسیر الفرقان، تهران، فرهنگ اسلامی، ج ٢١-٢٢، ص ٢١٤.
- ٣٨-صدرالمتألهین شیرازی، محمدبن ابراهیم، مجموعه رسائل فلسفی صدرالمتألهین، تحقيق حامد ناجی اصفهانی، حکمت، ١٣٧٥.
- ٣٩-طباطبائی، محمدحسین، ترجمه تفسیر المیزان (به قلم سید محمد باقر موسوی همدانی) ، نشر بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی ، ١٣٦٣.
- ٤٠-طبرسی، محمدحسن ، مجمع البيان، به ترجمة محمد رازی، تهران، نشر فراهانی، ١٣٦٠، ش.
- ٤١-_____، ترجمة جوامع الجامع، ترجمة احمد امیری شادمهری، مشهد، نشر آستان قدس رضوی، ١٣٧٧.
- ٤٢-طبری، ابی جعفر محمدبن جریر، الجامع البیان فی تفسیر القرآن، بيروت، دارالمعرف، ١٤٠٠ ق.
- ٤٣-طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن، التبیان فی تفسیر القرآن، بيروت، دار احیاء التراث العربی
- ٤٤-طیب، عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، اصفهان، بی تا
- ٤٥-عتیق نیشابوری، ابوبکر، تفسیر سورآبادی، به تصحیح علی اکبر سعیدی سیرجانی، نشر فرهنگ نو، ١٣٨٠ ش.
- ٤٦-عمادی، ابی السعود محمدبن محمد، تفسیر ابی السعود (ارشاد العقل السليم الى مزايا القرآن الکریم) بيروت، داراحیاء التراث العربی.
- ٤٧-فضل الله ، سید محمد حسین، من وحی القرآن، بيروت، نشر دارالملاک، ١٤١٩ ق.
- ٤٨-قاسمی، محمد جلال الدین، تفسیر القاسمی (محاسن التأویل)، بيروت، دارالاحیاء التراث العربیه، ١٤١٥ هـ . ق.
- ٤٩-قرشی، سید علی اکبر، قاموس فرقان، تهران، دارالکتب السلامیه، ١٣٧١ ش.
- ٥٠-قشیری النیشابوری الشافعی، ابی القاسم عبدالکریم بن هوازن بن عبدالملک، تفسیر القشیری (لطائف الإشارات) بيروت، دارالکتب العلمیه، ١٤٢٠ ق.
- ٥١-قنوجی البخاری، ابی الطیب صدیق بن حسن، تفسیر فتح البیان، بی جا، بی تا.
- ٥٢-کاشانی ، فتح الله ، منهج الصادقین فی الزام المخالفین، تصحیح میرزا ابوالحسن شعرانی، بی جا ، نشر کتابفروشی اسلامیه، ١٣٤٧

- ٥٣-کاشفی، کمال الدین حسین، مواهب علیه (تفسیر حسینی)، تصحیح سید محمد رضا جلالی نائینی، بی جا ، بی تا
- ٥٤-مجلسی ، محمد باقر، بحار الانوار، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶
- ٥٥-_____، امام شناسی (حیوه القلوب) تحقیق علی امامیان، قم، انتشارات اسوه، ۱۳۶۷ ش
- محلی، جلال الدین محمد بن احمد- سیوطی، جلال الدین عبدالرحمن ابی بکر، تفسیر جلالین، بیروت، نور المطبوعات، ۱۴۱۲ .
- ٥٦-مغنية، محمدجواد، الکاشف، بیروت:دارالعلم للملايين، ۱۹۶۸ م.
- ٥٧-مقاتل بن سلیمان، تفسیر مقاتل بن سلیمان، تحقیق عبدالله محمود شحاقه، بیروت، داراحیاء التراث العربي، ۱۴۲۳ ق.
- ٥٨-مکارم شیرازی، ناصر، نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش.
- ٥٩-میبدی، ابوالفضل رسیدالدین، کشف الاسرار و عده الابرار (تفسیر خواجه عبدالله انصاری)، به اهتمام علی اصغر حکمت، تهران، نشر امیرکبیر، ۱۳۶۱ ش.